

Replikken til kommentarerne

Jytte Bang

Institut for Psykologi, Københavns Universitet

Replik til kommentarerne

1. Artiklens sigte – om begreber, logik og metodologi

Efter at have nærlæst kommentarerne til min artikel er jeg blevet klar over, at det er tiltrængt med en præcisering af, hvad artiklens sigte i det hele taget er. Forskellige aspekter af psykisk aktivitet bliver behandlet, og jeg sender nogle begreber på banen, som både henter inspiration fra analyser af mit eget empiriske materiale og fra eksisterende psykologisk teori. Jeg har overladt det til læseren selv at skyde sig ind på artiklens sigte. Mest eksplicit hvad det angår er **Seth Chaiklin**, når han læser formålet med artiklen som det at *udvikle en økologisk psykologisk teori om tankevirksomhed*. Det er et meget ambitiøst mål, og så højt har jeg ikke haft ambitioner om at sigte. **Søren Willert** har ret, når han peger på artiklens trang til at diskutere med sig selv, og det afspejler i virkeligheden, som Chaiklin også bemærker, at det er et første forsøg på at kaste et tankesæt ud i verden. Jeg vil gerne benytte anledningen til at præcisere om hvad.

Lad mig tage udgangspunkt i, at **Seth Chaiklin** klan-drer mig for, ikke at definere mine begreber, f.eks. tænkning. Det kan man selvfølgelig godt kritisere, men i en eller anden forstand er artiklen et causeri over, hvordan man kan italesætte, at tænkning udfolder sig hos subjektet. Mit sigte har egentlig ikke været at *definere* på grundbegrebsligt niveau, men i første omgang blot at *illustrere et fænomens eksistens*. Dette fænomen er ikke, at elever er dummere til fysik end deres lærer. Det er heller ikke, at de både perciperer det materiale, som bliver lagt frem for dem og at de tænker over det. Fænomenet er, at det som vi er vant til at tænke som begrebsmæssigt adskilt i den reale psykologiske verden kan eksistere som et *indre forhold*. I artiklens tilfælde drejer det sig om perception og tænkning. Overfladisk betragtet er der sikkert mange, som uden videre vil skrive under på det. Ikke desto mindre kan det godt kræve noget arbejde at gå vejen fra overordnet enighed til de små detaljer, hvor man må spørge sig selv, *hvordan dette indre forhold da bør forstås*.

Det bør f.eks. forstås anderledes, end hvis man forsøger at skabe en 'enhed' ud af at forene forskellige kategorielle mærkater, som sættes på tænkningen (jf. min indledning til artiklen). Hvis der med 'enhed' (metaforisk) menes, at de forskellige kategorier rystes sammen til én fælles proces (måske heraf Chaiklins tanke om, at det har noget med tankevirksomheden som universel at gøre), så er svaret nej. En sådan "enhed" er abstrakt og ukonkret, u-empirisk.

Jeg er med andre ord ikke ude i et snedigt universalistisk ærinde, men derimod interesseret i at vise, hvilke problemer man kan løbe ind i, hvis funktionalisme og/eller taksonomiske bestræbelser tager overhånd. Det er klassifikationsbestræbelsens problem, at klasserne kan vise sig ikke altid at være ægte i den forstand, at de svarer til virkeligheden. Klasserne 'hest' og 'hund' forekommer at være ægte, fordi man kan sandsynliggøre udviklingen af forskellige arter og racers eksistens (jf. Davydovs krav til teoretiske begreber (1977)), mens klasserne 'induktion' og 'deduktion' forekommer uægte, fordi de er processer hos det samme omverdensforankrede og meningsskabende individ.

Hvis 'induktion' og 'deduktion' skal være ægte klasser, så må det (ud fra en økologisk forståelsesramme) forlanges, at *omverdenen* fordrer adskiltheden på niveauet psyke, dvs. 'induktion' og 'deduktion' må i første instans fordrer adskilte egenskaber ved verden selv. Måden at komme videre med spørgsmålet er dermed at diskutere, om det kan være tilfældet.

Ved en empirisk tilgang får vi mulighed for at overskride det begrebslogiske net, som vi så let kan blive viklet ind i, til fordel for en real-logisk undersøgelse. Det sker ikke nødvendigvis af sig selv, blot fordi man er empirisk i sin tilgang. Men muligheden er der. Det gælder således også Chaiklins påpegning af, at det er nødvendigt at inddrage et neuropsykologisk niveau i undersøgelsen. Det er jeg enig i.

Lad mig gå lidt videre med spørgsmålet om 'det universelle'. Måske skal man forbeholde begrebet om de 'almene' til de real-logiske sammenhænge, som må undersøges, og begrebet det 'universelle' til begrebslogiske påstande. For mig at se er tænkningen ikke en sådan universel eller abstrakt enhed. Men derfor kan der vel godt vise sig af være almene træk ved tænkningen, som træder frem, når vi giver os til at undersøge processen nærmere i konkrete sammenhænge. Det kunne vel godt vise sig, for eksempel, at 'intentionalitet' eller 'meningssøgen' er begreber af et vist alment tilsnit, hvis man kan sandsynliggøre det fylo- og/eller ontogenetisk?

Det der kan gå galt er, at man kommer til at forveksle det almene med det universelle (sådan som jeg har afgrænset det ovenfor). Den som beskylder almenpsykologen for at være universalist skyder forbi og rammer sig selv i foden, fordi han eller hun selv kun kan se universalismen eller dens afvisning som mulighed og derfor, i en vis forstand i hvert fald, selv står på universalismens grund eller hænger ud over dens afgrund i sin kritik.

Det leder mig videre til spørgsmålet om forholdet mellem begreber og *eksempler* - som jeg nok i diskussionens lys

ville foretrække at kalde for 'empirisk evidens', 'fænomener' eller 'psykologiske real-forhold', uden at det skal give anledning til yderligere begrebsforvirring. 'Eksempel' antyder, at man har kategorien før man finder eksemplet, og derfor kunne man forledes nogen til at tro, at eksempler bare rene konstruktioner, der er deduceret af en konstrueret teori.

Min måde at "bruge" eksemplet på er tænkt anderledes. Jeg har bestræbt mig på at undersøge og analysere et lille virkelighedsudsnit, som jeg er stødt på og har taget feltnoter til. Disse noter er senere valgt ud til nærmere studium, blandt andet fordi de ikke havde det kaotiske præg, som mange feltnoter ellers har, idet de afspejler en kompleks praksis, som ofte ser kaotisk ud. Enhver som har gennemført empiriske studier ved, at det ikke kun er pæne små plukkemodne historier, man får med hjem. Så jeg indrømmer, der er et element af konstruktion, når eksempler kommer til at spille en rolle i faglige diskussioner.

Chaiklin hævder, at andre eksempler på hverdagskognition (for eksempel at besøge en ejendom med henblik på køb) falder udenfor de konklusioner, som jeg drager ud fra mit eksempel. At jeg ikke inddrager den 'personlige mening' og at jeg i for høj grad betoner den eksterne objektverden som man "støder" ind i.

Det har Chaiklin for så vidt både ret og uret i. Sagen er, at man med 'eksempel' vel egentlig mener to ting, nemlig 1) det konkrete virkelighedsudsnit, som er repræsenteret (her: fysiklæring), og 2) det almene ved de psykologiske processer, sådan som de viser sig i nogle konkrete tilfælde (her: fysiklæring). Begge aspekter hører med, ellers er det ikke et eksempel.

Forvirringen opstår med andre ord af, at det konkrete og det almene udgør en syntese (det skal indrømmes at jeg overvejer at følge **Benny Karpachof**, når han i sin kommentar foreslår at benytte parret det 'almene' og det 'særegne' i stedet for det 'almene' og det 'konkrete'). Chaiklin har derfor ret, hvis han med sin indvending vil vise, at det kan være problematisk ikke at forholde sig til syntesen og således for eksempel hævde, at det konkrete virkelighedsudsnit, som man måske lidt tilfældigt har fat i, ikke udgør delen men helheden. Men det ville være forkert at hævde, at der ikke kan være noget alment selv i et meget snævert virkelighedsudsnit.

Mit forslag vil derfor være, at man må opfatte min brug af eksemplet som en invitation til at arbejde med på det, der har at gøre med det almene ved de psykologiske processer. I den forstand kan jeg ikke se, hvorfor jeg rammer helt ved siden af, hvis man går til andre typer af virkelighedsudsnit som det at købe hus? Har begreber om 'intentionalitet', 'aktiv rettedhed' eller 'paradoksalt søgen' osv. ingen relevans her? Jeg synes, **Søren Willert** nævner nogle eksempler (f.eks. en tilstand af 'handlemæssig uforløstethed' eller det at være fødsels-hjælper for en andens – klientens – søgeproces), som illustrerer, at vi formodentlig har at gøre med et alment forhold, der langt overskrider mit eksempelmateriale. Det er altså ikke *fysikken* i sig selv, der er det interessante ved eksemplet.

Ud fra samme argumentation afviser jeg således, at jeg anlægger et for begrænset fokus på tankevirksomheden. Man kunne selvfølgelig altid have skrevet alt muligt andet end det, man nu engang har skrevet. Jeg er da heller ikke uenig med

Chaiklin i, at aktiv rettedhed også handler om muligheder, redskaber osv.

Selv om denne kritik måske nok kan være berettiget, så rammer den alligevel forbi, hvis vi vender tilbage til artiklens sigte, der i lige så høj grad er metodologisk som det er begrebsligt. Chaiklin har ret i at antyde, at artiklen falder indenfor en dialektisk logik. Mere præcist ser jeg det metodologiske sigte som det at forpligte sig på at udvikle begreber med afsæt i realverdenens forhold og relationer. Det er som regel forholdene (indre forbindelser), som byder på de fleste vanskeligheder, fordi vi ofte gør det til en videnskabelig dyd at behandle dem som relationer (som ydre forbindelser). Resultatet af det, kan man bruge meget tid på. Alternativet er at begrebsliggøre forhold som forhold. Eller man kan sige det på den måde, at det er verdens dialektik der er udgangspunkt for begrebernes dialektik, og mit metodologiske forslag er, at vi følger den vej. Det falder vel også meget godt i tråd med **Jan Tønnes Hansens** ønske om et alternativ til det totalkonstruktivistiske paradigme.

Samtidig får jeg problemer, når **Johan Trettvik** fortolker mine bestræbelser ud fra et langt mere konsekvent Gibson-perspektiv end jeg selv. Når jeg tager afsæt i Gibson, er det fordi han har en formuleret teori på et økologisk grundlag. Det vil sige, at han har gjort forarbejdet med at tænke en masse konsekvenser af sit grundsynspunkt igennem. Det bruger jeg som et aktiv i etableringen af den diskussion, jeg ønsker. Men mit perspektiv er ikke på samme måde som Trettvik Gibsoniansk. Jeg ser derfor heller ikke mit hovedprojekt i at overskride Gibson, eftersom jeg ikke er dybt forankret i hans tænke måde, som Trettvik synes at antage. Det er derfor også vanskeligt for mig at replicere på Trettviks kommentar på anden måde, end at jeg har fundet hans kommentarer – der (forekommer det mig) også har karakter af selv-diskussion med Gibson – meget vidende, og det er spændende at følge det perspektiv, Trettvik selv har.

2. Er tanken lænket til den perceptuelle basislinie?

Jan Tønnes Hansen stiller spørgsmålet, hvor "frigjort, springende, vild og kreativ menneskets tankevirksomhed mon kan være uden at være fuldstændig løsrevet fra sin perceptuelle basislinie?" og uddyber spørgsmålet i retning af fænomener som det, at vi kan tillægge noget betydningsindhold, at vi kan opleve og at vi har forestillinger.

Lad mig slå fast, at det med artiklen ikke har været meningen at tegne et billede af mennesket som slave af objekter eller som et væsen uden forestillingsbilleder, oplevelser mv. Jeg er for eksempel enig i, at der med egen ret eksisterer sådan et fænomen som bevidsthed, og at bevidsthed ikke kun findes som noget præsensativt, men også som noget repræsensativt, som Bertelsen (2000) skriver. Der må, for at følge Bertelsens formulering, være nogen, på hvem verden gør indtryk. Det må vel siges at være en nødvendig, men ikke tilstrækkelig, betingelse for refleksiv bevidsthed og de frihedsgrader, som følger heraf.

Jeg er også enig i, at der findes psykologiske fænomener, som kan kaldes for forestillinger eller forestillingsbilleder. I den forstand må man vedkende sig, at der findes et mentalt liv. Problemet er begrebsliggørelsen af fænomenerne. Jeg går i artiklen ikke ind på det problem, men hævder bare ganske bramfrit, at vi er i stand til at objektivere. Vi kan objektivere, dvs. yde i verden og dermed (potentielt og reelt) overskride omverdensforholdet som et "slaveforhold". Det er en central pointe i artiklen, at ydelse og objektivering ikke i sig selv stiller krav om refleksivitet, men, så at sige, er født samtidig med det selvbevægende liv (intentionaliteten som aboutness). Allerede her er der altså principielt og også reelt den frihed, som Tønnes Hansen efterspørger. Vi kunne lege lidt med ordene og hævde, at 'konstruktion' kunne være et andet ord for ydelse, eftersom der med 'ydelse' er forbundet noget, som ikke var der før, eller som kun var der som mulighed. Nu sker der det spøjse, at konstruktion pludselig bliver en helt central kategori, uden at vi behøver give køb på et økologisk perspektiv (her er der ikke nødvendigvis nogen *teoretisk* skillelinje mellem konstruktion og opdagelse, jf. Tønnes Hansen's overvejelse angående det meningsfulde i en sådan adskillelse). Det er muligvis ikke det, totalkonstruktivistene mener, men det er måske det, de burde mene, eftersom man dårligt kan forestille sig noget mere totalt end det, der er forbundet med selvbevægende liv.

3. Selvdannelse

Jan Tønnes Hansen spørger videre, om jeg har gjort mig nogen tanker om forholdet mellem udviklingen af tankevirksomhed og selvdannelse. Først og fremmest vil jeg sige, at jeg er helt enig med Tønnes Hansen i det frugtbare i sammenhængsskabende dialoger. Faktisk tror jeg, man kan se det som en hovedbestræbelse hos mange at udvide feltet til ikke kun at handle om kognitive processer i sig selv men til at handle om personer og deres liv.

Tønnes Hansen bestemmer ikke, hvad han forstår ved 'selvdannelse', og lad mig indrømme, jeg synes begrebet er vanskeligt. Ordet består jo af to sammensatte substantiver, nemlig 'selv(et)' og 'dannelse', mens 'selvdannelse' samtidig henviser til en *proces*. 'Selvdannelse' skaber hos mig den forvirring, at jeg tvinges ind i at forstå processen ud fra kategorier som allerede antager, der er et færdigt resultat, som processen fører hen mod. Men lad mig forsøge med nogle ufærdige overvejelser alligevel, da spørgsmålet om tænkningen i allerhøjeste grad vedrører personer og dermed rækker ud over en funktionel bestemmelse.

Ligesom sikkert de fleste andre, er jeg stødt på den opfattelse, at psykologien ikke har behov for noget begreb om 'personlighed'. Sådan som jeg har forstået det er argumentet, at der med et begreb om personlighed hævdes, at et individ bærer rundt på en form for "indre kerne" af sig selv, sit eget "selv" netop som et substantiv og derfor som noget, man "rummer". Alternativet (logisk nok, må man sige) er det ikke at rumme, ikke at have et selv, ikke at have nogen indre kerne osv. Altså en ren negation i klassisk logisk forstand. Personlighedspsykologiens anticartesianisme synes således at føre til

konklusioner, der går i retning af at *personligheden* opløses til fordel for et fokus på de kontekstsammenhænge, som individet indgår i, og som er med til at gøre individet til en person. Det fokus er der ikke noget problem i. Problemet opstår kun, hvis der heller ikke er plads til nogen person men kun individet, som gennemstrømmes af alt og alle. Da besidder vi, mere eller mindre, kontekstbestemte roller: Vi er ikke den samme når vi flader ud derhjemme fredag aften, og når vi fremlægger regnskaber for direktionen i virksomheden.

I det kvarter hvor jeg selv bor, er der for resten mange mænd som lever efter den regel. Møder man dem på vej til arbejde om morgenen er de iført jakkesæt, hvid skjorte og slips. Møder man dem lørdag eftermiddag render de rundt i forvaskede shorts og udtrådte sko (hvilket i mine øjne er en formildende omstændighed, selv om det ikke har noget med sagen at gøre).

Det er givetvis berettiget at kritisere traditionelle forestillinger om personlighed. Hvad der ikke er berettiget er, hvis begrebet om 'person' eller 'selv' ryger med. Som Katzenelson (1997) mener jeg, det er nødvendigt med begreber, som fanger både et individs offentlige og private væren (person og selv hos Katzenelson. I min forståelse af den levede orden og, tror jeg, i Bertelsens forståelse af den grundlæggende bevidsthed (måder at være...) er subjektet *rettet mod omverdenen* med sig selv som udgangspunkt. Den levede orden er, som det fremgår, en man lever og altså ikke hele tiden sætter spørgsmålstegn ved eller reflekterer over. Vi kan sige, at der er en måde at være ... (personen) i denne levede orden. Det er vores almindelige dagligdags livsverden, vores 'hverdag' med det som den rummer af samfundsudviklede institutioner, normer, koder, praksisser osv.

Gibson taler om at extero- og proprioception går hånd i hånd, og at selv-perception følges naturligt med omverdens-perception. Lugten af aftensmad indikerer ikke bare 'mad' men samtidig 'mig' som er sulten. Stern (2000) taler om, at allerede spædbarnet har en fornemmelse af et emergent selv – der således starter med den allertidligste interaktion med omgivelserne, hvor barnet selvfølgelig langtfra endnu er blevet selvrefleksivt. Det må alt i alt lede os i retning af at konkludere, at selvdannelse tilsyneladende *starter* med subjektets aktive interesse i, og rettet mod, omgivelserne.

Det er en anden tolkning af, at subjekter ikke er "de samme" i forskellige situationer. Hvis nemlig der er noget om det grundlæggende selvforhold (ovenfor), så er det indholdet af situationerne, subjekterne er rettet imod, og ikke sig selv. Personerne selv kan have oplevelsen af at smelte sammen med situationerne (f.eks. den som fremlægger regnskaber...). Situationernes forskelligheder kan give forskellige fænomnologiske selvoplevelser.

4. Tegn og betydninger

Benny Karpachof diskuterer min måde at opfatte 'tegn' på. Jeg er enig med Benny i, at terminologien kan være vanskelig. Det er min pointe, at noget godt kan vise sig selv frem og således indikere eller invitere til handling. Det er noget andet (tror jeg) end når Karpachof taler om (netop min) mor overfor

'mor' i almindelighed (kategori og eksempel). Jeg er ikke i gang med klassifikation gennem sproglige kategorier, men om at redegøre for handlerepertoire. Tegn på sig selv bliver det da (måske) hvis det bevarer sin potentielle position, dvs. som noget der ikke nødvendigvis handles på men som rummer en handlemulighed, subjektet kender ved at opfatte objektet. Lidt på samme måde, som når Reed (1993) – med henvisning til Gibson – siger, at sproget er opmærksomhedsledende.

Karpatchof bestemmer et tegn *som en genstand eller et fænomen, der besidder den særlige egenskab, der hedder betydning*. Jeg er ikke sikker på, at jeg er uenig med Benny i, at tegn er noget, som betyder. Jeg vægrer mig blot mod samtidig at købe den præmis, at betydning er det samme som henvisning. 'Hen-visning' er, når noget viser hen til noget andet – som ikonet på dametoiletet. Det er den sædvanlige brug af begrebet 'tegn'. Betydning også kan tolkes som noget andet end et sprogligt og/eller formidlingsmæssigt forhold hvor nogen har sat sig for at sætte en betydende relation til glæde for andre (f.eks. den trængende der ser ikonet). Når jeg i artiklen ikke bare kalder det for 'betydning' men vælger at kalde begge dele for tegn, altså både dem som viser hen til sit egen almene betydningsindhold og dem, der viser hen til noget andet, så er det motiveret af, at jeg godt vil finde, om man så må sige, en "naturlig forklaring" på den eksklusive menneskelige tegnbrug. Der ligger således både en tese og en metode gemt i min bestræbelse. En tese om, at det særegne har en almen grund (for nu at følge Karpatchofs terminologi) og at dette forhold må søges genetisk.

Også **Jacob Klitmøller** diskuterer tegnforholdet. Det gør han med afsæt i Vygotsky, idet han læser artiklen sådan, at jeg gentager Gibsons fejl med at lægge for stor vægt på det, mennesket har til fælles med dyrene. Klitmøller fortolker f.eks. artiklens budskab i den retning, at jeg undertiden mener, perceptionen er en tilstrækkelig komponent for forståelse eller erkendelse.

Nu går jeg ud fra, at vi taler om menneskelige processer, og at erkendelse i den forbindelse går i retning af 'at vide'. Selv synes jeg ikke, det er den konklusion, Klitmøller læser, som jeg drager ud fra mit eksempel. Det som jeg konkluderer er, at det for den kyndige (her: læreren) er blevet muligt direkte at percipere implicitte informationer i f.eks. det nærværende undervisningsmateriale. Det er *ikke* det samme som, at perception er tilstrækkelig for erkendelsen. Min bestræbelse kan vel i og for sig godt ses som et eksempel på det, Klitmøller selv fremhæver som en dyd hos Vygotsky, nemlig at vi må undersøge, hvordan der sker en *omorganisering* af det allerede eksisterende. Det kræver grundige refleksioner over, *hvad* man så kan mene med omorganisering. Men i det mindste kræver det vel, at der er noget, som omorganiseres – altså diskontinuitetens kontinuitet. Det er en metodologisk opgave som må løftes. Derfor bliver jeg faktisk også forvirret, når jeg møder udsagn som, at *redskabsbrugen gør det ikke blot muligt at 'forlænge' sine naturgivne organer og evner (hukommelse, intentionalitet), men at omorganisere disse*, som Klitmøller finder belæg for hos Vygotsky og Luria. I hvilken forstand er dette noget, som sker på *evolutionens* vej? Og hvori består årsag og virkning? Er der ikke allerede sket en forlængelse af de naturgivne organer og evner, når mennesket første gang bruger et redskab? I så fald er redskabsbrugen vel ikke en

gyldig årsag da den selv er *virkning*? Hvad menes der da med omorganisering? Menes der, at noget helt og fuldkommen nyt dukker op og organiserer alting *nedad*? Jeg er meget enig i betydningen af, at de naturlige organer forlænges. Betyder det så, intentionalitet, f.eks. bliver omorganiseret til at være "særligt menneskelig"? Eller, for at tage et begreb, som jeg finder interessant, at paradoksal søgen ikke findes hos mennesket på samme måde som hos dyret? Hvad menes? Måske er pointen, at der skal søges flere forskellige rødder til diskontinuiteten.

Jeg har i artiklen forsøgt at analysere det selvgenerative ved bevægelsen. (jf. min replik om objektivering). Men naturligvis må vi fortsætte diskussionen konkret for at kunne (måske) nå til enighed om, hvoraf udvikling af 'det nye' opstår.

Forvirringen fortsætter, når vi når til striden om rette udlægninger af Vygotsky. Klitmøller medgiver, at Vygotsky gør det foregribende og intentionelle ved mennesket afhængigt af tegnet, hvor det før var forankret i det responsive. Klitmøller og jeg synes altså enige om, at man, uden at være helt galt afmarcheret, godt kan forstå Vygotsky i den retning. I så fald må jeg være enig med Klitmøller i, at vi er uenige, hvis han følger en sådan logisk udredning af det foregribende og det intentionelle. Hele min fremstilling bygger på antagelsen om det intentionelle som fundamentalt for liv samt det foregribende som noget, der også findes i paradoksal søgen andre steder end i menneskelivet. Det er muligt, jeg lægger op til en falsk uenighed mellem Vygotsky og mig, når vi når til selve indkredsningen af tegnforholdet. Det ville jo egentlig være dejligt. Det er klart, som Klitmøller skriver (ud fra Vygotsky), at der findes tegn, der er adskilt fra sin forbundethed med genstanden. Hvorfor tegnet bliver til noget, der *betegner* noget. Det er det vi ser i **Karpatchofs** eksempel med ikonet på dametoiletets dør. Jeg benægter som sagt ikke, at det findes. Ej heller at det er særligt for mennesket. Den opfattelse af relationen mellem tegn og det betegnede er konventionel.

Når jeg insisterer på at trække tegnet også i en anden retning end den konventionelle, så er det fordi jeg synes, der går for meget – om man så må sige – "tegn" i det. Den fornemmelse bliver jeg desværre ikke af med, når Klitmøller fortsætter med at insistere på konventionelle opfattelser, også i fylogenese. Det er givetvis rigtig, at man kan tolke Engstedts beskrivelse af tegnforhold hos dyr som et henvisende-til-noget-andet forhold. Jeg nægter ikke, at der kan findes den slags fænomener hos dyr. Blot anser jeg det ikke for noget, der principielt afviser eksistensen af det fænomen, som jeg hævder. Uenigheden går også igennem den måde, Klitmøller og jeg forstår Leontjews begreb om 'betydninger'. Det er rigtigt, som Klitmøller gør, at man kan opfatte Leontjew sådan, at *sproget* bærer betydninger. Det er jeg ikke uenig i. men man kan også tolke Leontjew sådan, at der er *andet end sproget*, der bærer betydninger. Det er samme forståelse, **Trettvik** i sin kommentar refererer til med 'den femte kvasidimension' hos Leontjew (og som i øvrigt Mammen beskæftiger sig med). Og så står vi og vader i det samme vandhul. For hvad kan dette *andet* være? Det kan være alt muligt, som er materialisering (og idealisering) af den menneskelige praksis. Således også mursten, cd.'ere og Kierkegaards selv-begreb. Når jeg insisterer på den bredere og – åbenbart – ukonventionelle – tegnforståelse, så er det i virkeligheden ikke, fordi jeg er særligt

interesseret i at diskutere tegn. Ej heller rette eller urette udlægninger af tegnteori. Mit hovedprojekt er et andet, som tidligere skrevet.

5. Skemata

Søren Willert spørger, hvorfor jeg vælger at lade Gibson spille en teoretisk hovedrolle i udlægning af læringseksemplet. Willert påpeger, at Gibson har sin styrke i *at udvikle teoretiske modeller for informationsmæssige koblinger mellem organisme og omgivelser, som (1) er stimulusstyrede og (2) er adfærdsregulerende i uafhængighed af den personlige bevidstheds mellemkomst*. Til gengæld mener Willert, at de transaktioner som foregår i klasseværelset i mit eksempel *derimod er kendte ved (1) at være i altovervejende grad konceptuelt styrede og tillige (2) at forudsætte den eksplicite inddragelse af de involverede personers personlige bevidsthed(er)*. I stedet foreslår Willert, at jeg kunne have bygget analysen på Neissers (1976) udvidelse af det Gibson'ske perceptionsparadigme.

Willert har ret i, at Neisser udvikler et økologisk forankret synspunkt på menneskers erfaringsdannelse-processer, og det indbefatter, med Willerts ord, "konceptuelt styrede koblingsformer til omgivelserne". Hvorfor har jeg så ikke bare overtaget Neissers begreber?

Der er nok tre grunde, som muligvis hænger sammen.

For det første har jeg bestræbt mig på at være principiel i min analyse af tænkningens udvikling ud fra eksemplet. Hele artiklens struktur afspejler den bestræbelse. Som følge heraf har jeg valgt Gibson, fordi hans måde at analysere sammenhænge frem på, har gjort indtryk på mig. Det kan være svært at formulere det, men noget i retning af, at jeg mener han er en af dem, der har sans for materialismens dialektik på de empiriske forhold, der interesserer ham selv.

For det andet synes jeg i den henseende, han er mere skarp end Neisser, hvis begreb om "skemata" ganske vist søges tænkt ind i en økologisk sammenhæng og dermed er tænkt som en berigelse heraf, men som alligevel beskrives snarere som cykliske kæder end som dialektik. Han taler også selv om 'den perceptuelle cyklus'. Desuden er jeg i vildrede med skematabegrebet selv, fordi det er så ualmindelig svært ikke at falde udenfor den økologiske diskurs, når man tager det i sin mund. Der er noget psykologiserende over begrebet, og hver gang jeg støder på det, har jeg svært ved at tillægge det nogen forklaringsværdi. Hvad har vi sagt ved f.eks. at hævde, at vores erfaringer udgøres af skemata? Er det det berømte "indre øje"? Nej, og det ved Neisser også godt. Alligevel synes han vægelsindet i sin bestemmelse. Skemata er f.eks. planer for perceptuel aktivitet og for paratheden til særlige former for optisk struktur. Skemata er også noget, som kan modificeres (hvem er agenten her: skemata eller person?). Det er for Neisser et begreb som, hvad jeg ville kalde for perceptionens inderside, uden at det er et egentligt hukommelsesbegreb. Selv om jeg ikke har noget imod, at der findes sådanne psykiske processer (paratheder...) som Neisser betegner 'skemata', så har jeg været usikker nok på begrebet til, at jeg ikke ville basere en analyse på det.

Det leder mig hen til den tredje begrundelse for at vælge Gibson. For det *er faktisk* er en pointe, når jeg i artiklen forsøger at skabe en syntese imellem hans teori om direkte perception og så det konceptualisere omverdensforhold, som vi også har. Pointen er, at vi ikke på den ene side er direkte perceptuelle og på den anden side er konceptuelle. At vi enten er organismer uden personbevidsthed eller subjekter med personbevidsthed.

Som jeg har redegjort for andetsteds, er det artiklens bestræbelse at forsøge sig med en dialektisk logisk udledning af disse to som et *forhold* med udgangspunkt i en materialistisk dialektisk undersøgelse. Eller mere ligefremt sagt: jeg hævder, ved at vise det, at forholdet findes og forsøger at redegøre for, hvad man kan sige om den. Til det projekt var Gibson nødvendig.

6. Er 'objektivering' et ikke-økologisk kognitionsbegreb?

Erik Schultz stiller et meget relevant spørgsmål, nemlig hvordan mit begreb om 'objektivering' undgår at blive ramt af den kritik, som jeg tildeler ikke-økologiske kognitionsbegreber. Schultz antyder, der kan være en påfaldende lighed mellem begrebet om objektivering og ikke-økologiske opfattelser af højere former for kognition. Jeg skal efter bedste evne forsøge at argumentere for, i hvilken retning problemet må løses. Schultz og andre må så forholde sig til, om det nu også er et svar, og eventuelt om det er et *tilstrækkeligt godt* svar, på spørgsmålet.

Man skal forestille sig en levende organisme, dvs. en organisme med intentionalitet (aboutness). Denne organisme er således *aktiv*. I sin aktive livsudfoldelse kan organismen ikke undgå at komme i berøring med konkrete kvaliteter ved sine omgivelser, og organismen forholder sig hertil ud fra organismens relevanskriterier. organismen udviser *interesse* indenfor sine muligheds grænse. Rettetheden fører således til, at noget konkret er mere relevant, og dermed interessant, end noget andet for en given organisme. Et klassisk eksempel kan være fødeemner, som både dukker konkret op og kan tages, og så tages fordi de kan spises.

Organismer brydes imidlertid med deres tilværelse, og dette flow af bevægelse er organismen aktivt nødt til at opretholde. Man kunne således forestille sig, at organismens bestræbelse på at opretholde er med til at generere forandring. Det kan være, organismen (eller organismerne i fællesskab) ikke er i stand til at spise som før og derfor må inkorporere andre emner som fødeemner. Det er en forandring, men det er vel i og for sig også en objektivering? Der er "skabt" noget nyt, nemlig et ny fødeemne, og interessen og relevansstrukturen har ændret sig, uden at organismen på noget tidspunkt behøver have overvejet med sig selv eller med sine artsfæller at en sådan forandring var nødvendig.

Følger vi eksemplet på dette uspecifikke organismeplan så fremgår det forhåbentlig, at objektivering ikke fordrer højere mentale funktioner end selve bevidst refleksion på niveauet menneske. Jeg forestiller mig snarere, at det bryd-

somme liv på organismeniveau også kan vise sig at fordre 'paradoksal søgen', der jo heller ikke fordrer bevidsthed i den eksklusive betydning af ordet.

Det kritiske spørgsmål er så, hvad der så sker på niveauet menneske. Ud fra organismeeeksemplet er det ikke objektiveringen i sig selv der gør forskellen, for den har vi allerede. Det må snarere være kvaliteter ved objektiveringen, som er sagens kerne. Man kunne tænke sig, at det er menneskets *forhold* til a) *det* der objektivieres og b) *det*, *at* der objektivieres, som skifter karakter.

Her er vi, tror jeg, ved det kritiske punkt, hvor forskellen på niveauet menneske skal søges. Jeg kan ikke her kaste mig ud i udredninger om det særligt menneskelige, sådan i bred almindelighed. Det fordrer inddragelse af alle mulige genstandsplaner, som vil føre for vidt her.

Jeg vil altså nøjes med at tage afsæt i, at mennesket er et både socialt og samfundsmæssigt væsen. Som sådanne indgår mennesker i kooperative fællesskaber, som også udvikler sig. Vi ved fra samfundsudviklingen i vores egen tid, hvor vanskeligt det er med samfundsmæssige reguleringer på grundlag af højere psykiske funktioner. Tænk bare på klimaudviklingen eller svineproduktionen. Enhver ved sine fulde fem kan indse nødvendigheden af at gøre noget ved det, men hvad sker?

Jeg forestiller mig altså ikke, at objektivering på niveauet menneske prototypisk er en ophøjet og ædel beskæftigelse, der, som Schultz beskriver det, sker når man suspenderer den levede orden i et stykke tid (men jeg vedgår, at figuren kan invitere til sådan en fortolkning). Det er ikke i første instans forskeren (f.eks. matematikeren) i sit elfenbenstårn, som sidder på sin pind og objektivierer, mens resten af befolkningen render rundt og lever orden.

Lad mig vende tilbage til det grundlæggende. Udgangspunkt for organismens objektivering var dens *aktivitet*. Det er det også for mennesket. Mennesket er imidlertid et væsen, som udfolder sin aktivitet i sociale-samfundsmæssige sammenhænge. De objektiveringer som, så at sige "falder af" i aktiviteten, kan gå hen og vise sig fælles nyttige. Pinden til at fiske termitter med smides ikke væk, men bruges næste gang. Det kræver muligvis mental forestillingsevne, men heller ikke det behøver vel ligge udenfor rammerne af økologisk teori? Med mindre man gør økologisk teori til et ideologisk og ikke et empirisk projekt.

Samfundsmæssigheden gør, at den enkeltes eksistens rækker ud over konkret tid-og-rum, som det er sagt før, historien opstår. Hvordan det hele er startet, ved jeg ikke, men jeg mener de eksempler som Vygotsky og Leontjew har på tidlig eksternaliseret hukommelseshjælp muligvis bringer os et stykke ad vejen. Det at man giver sig til at *snitte* i en pind for at erindre sig et budskab kunne jo ligne et eksempel på en objektivering, der har fået status i en bestemt *praksissammenhæng*. I det hele taget fører det mig til at sige, at det nye ved objektivering på niveauet menneske i første omgang har at gøre med, at mennesket forholder sig til det *at* der objektivieres (svarende til punkt b) ovenfor).

Som på organismeplan er også mennesket intentionelt rettet mod sin omverden. Mennesket har også sine interesser og relevansstrukturer. Forskellen er bare, at der nu er tale om samfundsmæssige forhold, hvor mennesket spiller sammen

med andre på en helt fundamental måde. *Praksis og praksisfællesskaberne* udgør det flow af levet orden, som genererer forandring når man brydes med livet. Den bevægelse stiller naturligvis krav om, at mennesket forholder sig til det, der objektivieres (svarende til punkt a) ovenfor). Videnskaberne udvikler sig bl.a. med deres forskellige genstandsfelter. Men i princippet gentages den samme bevægelse også her, på grundlag af begreber som intentionalitet, interesse, relevansstruktur, paradoks søgen, eksternalisering og praksisfællesskab.

Min argumentation skal ikke tolkes derhen, at der ikke findes bevidsthed i den eksklusive forstand, f.eks. bestemt som det ved forholdet, at forholdet kan forholde sig til sig selv (Kierkegaardsk). Mennesket er også i stand til at planlægge og til at træffe bevidste beslutninger på baggrund af refleksion. Jeg nægter ligeledes ikke, at mennesker kan *forestille sig* noget (Neisser, 1976) beskriver 'forestilling' som noget andet end perception. De er heller ikke kopier af tidligere percepter. De er planer for opnåelse af information fra potentielle omgivelser.

Om redegørelsen er fyldestgørende, ved jeg ikke. Jeg har blot forsøgt at sandsynliggøre, at det kan lade sig gøre at finde brudstykker til en begrebsliggørelse af objektivering, uden at man straks forfalder til psykologiserende forklaringer, som vist er det, Schultz mistænker mig for. En psykologiserende forklaring er, hvis jeg hævder, at mennesker objektivierer *fordi* de råder over højere psykiske funktioner. Det er der ikke forklaret meget ved. Men det er heller ikke den forklaring, jeg søger.

7. Intentionalitet

Seth Chaiklin efterspørger kommentarer til Edward Reeds artikel (1993). Det vil føre for vidt her, men jeg finder det naturligt at henvise til Reeds synspunkt i forbindelse med begrebet 'intentionalitet', som er gennemgående i artiklen. Debatten fortsætter forhåbentlig også efter at redaktionen er gået hjem. Jeg finder Reeds forsøg på begrebsafklaring interessant, fordi han beskæftiger sig med, hvordan intentioner og interesse hænger sammen i organismens møde med de komplekse omgivelser. Han mener således, at intentioner kan optræde, når der er en virkelig mulighed for valg imellem affordances.

Jeg ved ikke, om jeg er enig i Reeds afgrænsning. Jeg forstår ham sådan, at intentioner er noget som opstår i mødet med omverdenen, og de således ikke kan være uspecifikke. Det er formodentlig sandt, og synes at gå i samme retning, som når behov er behov *for noget*. Man kan ikke have behov for en is, hvis is ikke findes. Der hvor jeg kommer i tvivl er, hvis Reed ikke anerkender det, at man kan kalde en organismes spontan-aktivitet for intentionalitet. Findes der så ikke søgen efter noget? Er paradoks søgen et begreb uden fænomen? Hvis intentioner opstår i mødet med omgivelserne, hvori består da forskellen på økologisk psykologi og behaviorisme? Der er mange spørgsmål, som fortjener at blive diskuteret yderligere.

Flere har nævnt, at jeg muligvis refererer Gibson forkert, når jeg siger, han afviser intentionalitetsbegrebet. I den anledning vil jeg gerne tilslutte mig **Søren Willert**, der udreder, hvad misforståelserne kan have handlet om.

Willert har læst den samme afvisning af intentionalitetsbegrebet som jeg har. Og jeg er enig i Willerts præcisering når han siger, der er selvmodsigende formuleringer hos Gibson imellem hans teoretiske og hans metateoretiske bestræbelser.

Referencer

- Bertelsen, P. (2000): *Antropologisk Psykologi – en almenpsykologisk opfattelse af den frie vilje, bevidstheden og selvet*. Aarhus Universitetsforlag.
- Davydov, V. V. (1977): *Arten der Verallgemeinerung im Unterricht*. Volk und Wissen.
- Katzenelson, B. (1997): *Sindets besindelse – selvet som selvforhold hos Søren Kierkegaard. I: Preben Bertelsen, Lars Hem & Jens Mammen: Erkendelse, stræben, følelse*. Aarhus Universitetsforlag.
- Neisser, U. (1976): *Cognition and Reality – Principles and Implications of Cognitive Psychology*. W. H. Freeman and Company.
- Reed, E.S. (1993): *The Intention to Use a Specific Affordance: A Conceptual Framework for Psychology*. In: Robert H. Wozniak & Kurt Fischer: *Development in Context – Acting and Thinking in Specific Environments*. Lawrence Erlbaum Associates.
- Stern, D. (2000): *Spædbarnets interpersonelle verden*. Hans Reitzel.